

Tartu Ülikool

Usuteaduskond

Riina Raudson

Vana-Egiptuse surnutekohus ja selle idee areng

Bakalaureusetöö

Juhendaja professor Tarmo Kulmar

Tartu 2015

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
I. Surnute saatus Egiptuse Vanas riigis. Surnutekohtu idee tekkimine.....	6
II. Surnutekohus ja selle osalised.....	10
1. Surnutekohtus toimuva kirjeldus.....	10
2. Osiris – surnutejumal.....	12
3. Anubis – südamete kaaluja.....	17
4. Maat ehk Tõde.....	19
5. Thoth – jumalik kirjutaja.....	21
6. Ammut „Õgija”.....	22
7. Süda ja hing.....	22
Kokkuvõte.....	25
Kirjandus.....	28
Ancient Egyptian Judgment of the Dead and Development of the Idea.....	30
Lisad.....	33

Sissejuhatus

Käesoleva bakalaureusetöö teemaks on „Vana-Egiptuse surnutekohus ja selle idee areng”. Teema sai valitud tingituna töö autori huvist Vana-Egiptuse surnutekultuse vastu ning eriti surnutekohtu tekke ja selles toimuva vastu. Teemat on küll varasemalt palju uuritud, kuid uusi käsitusi on vähe ja enamasti ei keskenduta ainuüksi surnutekohtule.

Töö eesmärgiks on kirjeldada Vana-Egiptuse surnutekohtus toimuvat ja anda seal esinevatele motiividele täpsem selgitus vaadeldes tähtsamate jumalate rolli ja südame ning hinge kontseptsiooni. Samuti antakse ülevaade Vana riigi surnute saatusel ja käsitletakse surnutekohtu tekkeprotsessi. Käsitus algab Vana riigi ajaga, põgusalt vaadeldakse ka Keskrist riiki ja surnutekohtu kirjeldus pärineb valdavalt Uue riigi ajast.

Töös antakse üksikasjalik ülevaade Vana-Egiptuse surnutekohtus toimuvast, paremaks mõistmiseks käsitletakse surnutekohtu tähtsamamaid jumalaid ning avatakse ka südame ja hinge kontseptsioon.

Uurimistöö tulemusena püütakse vastata järgmistele uurimisküsimustele:

- a) milline oli ettekujutus surnute saatusel varem, st Vanas riigis;
- b) mis oli surnutekohus;
- c) kuidas ja millal surnutekohtu idee kujunes;
- d) mis toimus surnute kohtus ja kes seal osalesid;
- e) millised olid kohtuotsused ja kuidas neid täide viidi;
- f) milline oli surnutekohtu tähtsamate jumalate roll;
- g) milline oli surnu südame ja hinge roll?

Metoodilises mõttes on töö valdavalt kirjeldav. Kasutatud raamatud ja artiklid töötati läbi ja vajalik info selekteeriti välja. Seejärel võrreldi saadud infot kriitiliselt omavahel ja selgitati välja ühine osa. Kasutatud on nii uuemat kui ka vanemat kirjandust, sest surnutekohtu põhiosa ei saa enam ajas muutuda, erinevusi tekib ainult tõlgendustes. Saadud materjali põhjal vastati

uurimisküsimustele ja tehti lõppjärelused.

Eestis on teemat uurinud Sergei Stadnikov, kelle tööde kogumikku on loomulikult kasutatud. Välismaistest autoritest on üheks tunnustatumaks uurijaks olnud sir Ernest Alfred Wallis Budge, kelle vanaegiptuse keelete tekste tõlkeid ja uurimusi peetakse tänapäeval suures aus. Paraku antud töös ei õnnestunud tema teoseid otseselt kasutada nende raske kättesaadavuse tõttu, mida võiks pidada töö koostamisel ette tulnud suurimaks raskuseks.

Käesoleva töö seisukohalt võiks oluliseks pidada Jan Assmanni raamatu inglisekeelset versiooni „Death and Salvation in Ancient Egypt”, mis käsitleb põhjalikult surnutekultusega seotud probleeme. Eesti keeles kätte saadavast kirjandusest olid olulised teadustööd Rosalie Davidi „Religioon ja maagia Vana-Egiptuses”, Lewis Spence'i „Egiptuse müüdid ja legendid” ning nüüdisaja uusim põhjalik Vana-Egiptuse ajaloo ja religiooni käsitus Toby Wilkinsoni „Vana-Egiptuse tõus ja langus: ühe tsivilisatsiooni ajalugu aastast 3000 eKr Kleopatrani”. Vanematest allikatest pakkusid palju töös vajaminevat Paul Hamlyni raamat „Egyptian Mythology”, kus on antud surnutekohtus toimuva kirjeldus, ja George Harti „A dictionary of Egyptian gods and goddesses”, kust sai hea ülevaate jumal Anubist puudutavast. Kasutatud kirjandusest valdav enamus on teaduslikud uurimused. Lewis Spence'i „Egiptuse müüdid ja legendid” on küll allikatekste refereering, kuid autori käsitusviis on teaduslik.

Töö on jaotatud kaheks erineva mahuga peatükiks. Esimeses, lühemas, pigem surnutekohtu kontseptsiooni ajaloolisele arengule keskenduvast peatükis on juttu Vana riigi aegsest arusaamast surnute saatuse kohta ning ülevaade surnutekohtu tekkest ja kujunemisest. Teises, keskses religiooniloolises peatükis, mis on jaotatud seitsmeks alapeatükiks, käsitletakse surnutekohtus toimuvat, räägitakse jumalatest Osiris, Anubis, Maat, Thoth ja Ammut ning nende rollist surnutekohtus, viimaks on juttu egiptlaste arusaamast inimese ülesehituse kohta, nimelt südame ja hinge funktsioonist. Jumalaid ja südame ning hinge kontseptsiooni käsitlevate alapeatükkide eesmärk on selgitada paremini

surnutekohtu olemust, sest surnutekohus moodustab oma osalistega terviku, mida saab mõista ainult teades üksikute elementide tagamaid.

Lõpuks paar tehnilist märkust. Vanaegiptuse ajaloo kronoloogilisel dateerimisel on käibel mitu erinevat dateerimisviisi. Käesolevas töös kasutatakse religiooniloolaste poolt rohkem kasutatavat periodiseeringut, mida kasutab näiteks ka Rosalie David mõõduandvas uurimuses „Religioon ja maagia Vana-Egiptuses”. Eestikeeles egüptoloogiateaduses kirjutatakse Sergei Stadnikovi poolt juurutatult suured religioosete allikate kogumid – Püramiiditekstid, Sargatekstid ja Surnuteraamat – suurte algustähtedega. Tõe ja kosmilise korra printsiip *maat* on üldmõistena väiketähega ja kursiivis, vastava jumalanna nimena aga suurtähega ja tavakirjas.

I. Surnute saatus Egiptuse Vanas riigis. Surnutekohtu idee tekkimine

Vanas riigis (2686–2181 eKr, 3.–6. dünastia) usuti, et jumalad paiknevad taevas ja kuningate saatus usuti olevat pärast surma ühineda taevaste jumalatega. Osirise ja päikesega seotud elemendid eksisteerisid kirjanduses ja usulises tegevuses kõrvuti. Osiris ja Ra olid mõlemad loodusjumalad, kellel arvati olevat võime uuesti sündida, kas iga päev (Ra) või iga aasta (Osiris). Nad sümboliseerisid elutsükleid, looduse surma ja taassündi, ning nende kultuse kaudu kandus taassünnivõime kuningatele, hilisemal ajal ka kõigile teistele uskujatele. Arvati, et surnes muutub kuningas „Osiriseks”. Püramiiditektidid pidid kindlustama kuninga elluärkamise. (David, 2005: 71, 157) Paljud neist tekstidest rõhutasid igivana uskumust kuninga teekonnast tähtedeni ja jutustasid tema saatusest hävimatute seas. Siiski viitasid mõned loitsud ka uuemale ideele, kus surnud kuningat seostati Osirisega. Osirisest sai surnute kaitsja, tema maa-alusest kuningriigist lahkunute sihtkoht. Esmalt liitus Osirise allmaailm taevaga ja siis vahetas selle sootuks välja egiptlaste hauataguse tee sihtkohana. (Wilkinson, 2013: 135)

Alguses oli võimaldatud igavene elu vaaraole, sest ainult tema pärines jumalatest. Mittekuninglike suursuguste egiptlaste jaoks oli parim võimalus igaveseks eluks endale hauakambri tegemine kuninga püramiidile võimalikult lähedale, seda lootuses, et vaarao võtab mõned lähikondlased teise ilma kaasa. (Brier, 2008: 44-45)

Kõige varasemad kirjutised vaarao taassünni kohta leiti 5. dünastia vaarao Unase püramiidi seintelt, kus on sadu maagilisi kirjeid vertikaalsetes ridades laest põrandani. Need kirjeldavad detailselt vaarao siirdumist teise maailma. Ärkamine püramiidis, tõusmine läbi taeva teispoolsusesse ja viimaks vastuvõtmine jumalate keskele. Mõte nende loitsude taga oli ühene: sõna on tegu. Millegi välja ütlemine või kirja panemine, paneb selle ka nii juhtuma. Tekstide kohaselt puhkas kuninga

keha hauakambris, kuni tuli aeg läbi taeva rännata järgmisesse maailma, mis asus kuskil läänes, seal kus päike suri. Kui teekond oli läbi, võeti vaarao keha Osirise poolt vastu, et ta saaks alustada igavest elu, mis sarnanes elavate maailma omaga. Igaveses elus oli vaaraol tarvis riideid, mööblit, süüa, juua ja see kõik maeti koos temaga. Püramiidi kõrval oli tempel, kus preestrid tegid toidu ja joogi annetusi ning lugesid ohvripalveid. (Brier, 2008: 45-46)

Kui Vana riik 6. dünastia hääbumisega kokku kukkus, sattusid püramiidid röövide ohvriteks ja lihtinimesed said loitsudest teada. Keskmise riigi (2040–1782 eKr, 11.–12. dünastia) alguses oli küll riigi stabiilsus taastatud, aga mittekuninglikud isikud hakkasid samuti graveerima oma kirstude seintele sarnaseid tekste, mida nimetatakse Sargatekstideks. Uue riigi (1570–1070 eKr, 18.–20. dünastia) ajaks oli tekste nii palju, et need ei mahtunud sarga seintele enam ära, neid hakati panema surnuga kaasa papüüruserullidena ning nüüd nimetatakse neid tekste Surnuteraamatuks. (Brier, 2008: 47) Selliste muutustega sai igavene elu kõigile kättesaadavaks.

Surnutekohtu idee, tekkides arhailisest arusaamast, et surm on vaenlane, hakkas arenema II aastatuhandel eKr (Assmann, 2005: 73). Juba Püramiiditekstides on olemas jumaliku kohtu motiiv, kus kuningas seisis kohtu ees sarnaselt Osirisele (Brandon, 1958: 113). Osirise müüdis mõisteti Osiris jumalate kohtu ees Sethi (Brandon, 1958: 113) kui surma kehastuse (Assmann, 2005: 76) süüdistustes õigeks ja talle mõisteti tiitel *maa kheru* „õige häälane” (Brandon, 1958: 113). Osiris sai võitu kahest surmast. Kui Seth oli Osirise mõrvanud, äratasid Isis, Nephthys, Horos, Thoth ja Anubis ta ühiste jõududega, ning et teisest surmast pääseda, tuli Seth lõplikult alistada. Oma vaenlasest võitusaamine tähendas pattudest vabaks saamist. (Assmann, 2005: 74) Kui kuningas suri, sai ka tema maagiliselt Osiriseks ja kandis tiitlit oma nime ees ning samuti nimetati kuningas „õige häälseks”, nagu seda oli Osiris. Seega on võimalik, et kuninga puhul arvati samuti, et tema üle mõistetakse peale surma kohut. Osiris võis esineda surnute jaoks algselt päästjana, mitte kohtunikuna.

(Brandon, 1958: 115-117)

Kohtumõistu motiiv esineb ka tekstis „Õpetussõnu Merikarale”, kus on mainitud kohtumõistu tribunali ees (Brandon, 1958: 120). Tekstis sisaldub idee, kus lahkunu seisab silmitsi oma elu ja süüga, mitte oma vaenlasega, nagu oli varasemalt (Assmann, 2005: 74). Osirisele selles tekstis ei viidata ja tema päästvat omadust pole vaja, sest tekstist võib välja lugeda, et surma elab inimene igal juhul üle. Keskmise riigi Sargatekstides ilmneb esimest korda tõe kaalumise idee ja „õige hääle” tiitli kuulumine neile, kelle matuseriitused on õigesti läbi viidud. (Brandon, 1958: 120-121) Lisaks saab Sargatekstidest teada, et surnutekohtu istungi tseremoonia leidis aset palsameerimise rituaali lõpus. Siin on tegu veel Horose ja Sethi müütilisel kohtuasjal põhineva surnutekohtuga. (Assmann, 2005: 74) Osiris esineb kui surnute kohtunik ja mainitakse ka Osirise suurt nõukogu (surnutekohtunikud). Osirisel lasub päästja ja kohtuniku roll. (Brandon, 1958: 121)

Uue riigi ajal lisandusid Surnuteraamatusse nimekirjad kuritegudest ja pattudest, mida kohtunike ees pidi eitama. Nüüd olid süüdistused lahkunule teada, oli ainult vaja oma süütust kuulutada. Nimekirju oli kaks, ühes nelikümmend pattu ja teises nelikümmend kaks, koos kattuvustega. Esimese nimekirja pidi ette kandma Osirisele ja teise neljakümne kahele kohtunikule. (Assmann, 2005: 77-78) Kuigi südame kaalumist kujutatakse alles Uue riigi aegses Surnuteraamatus, on kindel, et Osirise matusekultus tervikuna arenes välja palju varem, seoses Osirise topelt rolliga (Brandon, 1958: 121).

Osirise surnutekohtu eesistumisel „Tõe (Maat) ruumis” („Kahe Tõe” saal) vaadati kriitiliselt üle lahkunu maised teod. Süüdimõistetud said teistkordse surma osaliseks ja kadusid olematusse. Inimese enda tahe teha head või kurja otsustas tema saatuse. Seisukoht, et jumalad lasevad nii heal kui kurjal sündida ning mõistavad selle üle kohut, karistavad ja tasuvad, levis eriti Hilis-Egiptuses. (Stadnikov, 1998: 8, 9, 172)

Niisiis tekkis surnutekohtu näol kogu rahval võimalus pääseda

teispoolsusesse igavest elu elama. See kujutas endast kohtuistungit, kus lahkunu pidi vanduma oma süütust neljakümne kahes patus jumalate tribunali ees ja lisaks pidi seda tõestama ka tema südame kaalumine.

II. Surnutekohus ja selle osalised

1. Surnutekohtus toimuva kirjeldus

Osirise riiki pääsemine ei sõltunud loomulikult ainult matuseprotseduuridest, vaid ennekõike jumaliku kohtu otsusest (David, 2005: 156). Enne kohtumõistmisele pääsemist pidi lahkunu ületama elavate maa ja Osirise kuningriigi vahele jääva teispoolsuse ala, mille ohutuks läbimiseks oli tarvis talismanide ja Surnuteraamatu loitsude kaitset. Kui lahkunu oli edukalt jõudnud „Kahe Tõe” saalini, siis pärast selle lävepaku suudlemist sisenes ta saali. (Hamlyn, 1966: 145) „Kahe Tõe” saalis pidi egiptlane läbima igavese elu saavutamiseks kaheosalise viimse kohtumõistu. Kohtumõistmise esimene osa toimus neljakümne kahe kohtunikjumala ees. Siin esitas lahkunu nn „negatiivse pihtimuse” kinnitades igale jumalale, et ta pole oma elus kurja teinud. (Brier, 2008: 49) Ta sai koguni õiguse kasutada maagiat või loitsusõnu, et jumalaid petta (David, 2005: 156). Abiks oli Surnuteraamat, mis juhtis surnut läbi kohtumõistmise protsessi. Seal olid kirjas neljakümne kahe jumalkohtuniku nimed, sest egiptlased uskusid, et kellegi nime teadmine annab selle isiku üle võimu. Lahkunu pidi võtma initsiatiivi ja tervitama kõiki jumalaid nimepidi ja siis Surnuteraamatu soovitusel järgi eitama kindlat pattu kindla jumala ees. (Brier, 2008: 49) Patud jagunesid kolme kategooriasse. Olid üldised reeglid, näiteks valetamise ja tapmise keeld, siis täpsemad keelud, nagu jooksva vee peatamise ja põleva tule kustutamise keeld, ning mõõtmiste ja kaalumistega seotud reeglid. (Assmann, 2005: 78-79)

Nelikümmend kaks kohtunikku esindasid Ülem- ja Alam-Egiptuse neljakümnet kaht provintsi (Hamlyn, 1966; Assmann, 2005). See sümboliseeris enda süütuse tunnustamist kogu maailma ees, sest iga provintsi oli jumala näol esindatud (Assmann, 2005: 82). Iga jumal kontrollis kindlat aspekti lahkunu

südametunnistuses. Osa jumalaid olid inimpealised, osadel olid looma pead. Lisaks neile jumalustele olid üheksast jumalast koosnevad grupid, nimelt „Suur üheksa” ja „Väike Üheksa”. „Suure Üheksa” moodustasid Heliopolise jumalad Ra-Harakhte, päikesejumal, kelle taga istus tema teine vorm Atum, seejärel Shu, Tefnut, Geb, Nut, Isis, Nephthys ja Horos. „Väike Üheksa” koosnes habemetega jumalatest, kes olid seotud matuserituaaliga. (Hamlyn, 1966: 144-145)

Esimene osa kohtumõistmisest oli ilmselt suguluses vanemate praktikatega, kus oli lubatud ja võimalik jumalaid petta. Kinnitamine, et hing on patust vaba arvati olevat nagu võluloits, mis toimis iseenesest patupuhastusena. Seoses Osirise kultusega oli vaja tagada hinge tõeline vooruslikkus, mis on kohtumõistu teise osa eesmärk. (Hamlyn, 1966: 145)

Teises osas toimus lahkunu südame kaalumine suurel kaalukaussidega kaalul, mille ühel kausil oli surnu süda ja teisel linnusulg, mis esindas Maati ehk tõejumalannat (Brier, 2008: 48). Südant peeti inimese teadvuse allikaks ja tegude algatajaks (Hamlyn, 1966: 146), seetõttu oli just süda see, mille kaalumisel võis saada kinnituse patupuhtusest. Kaal asus saali keskel ja selle otsas istus paavian, kui tarkusejumal Thothi sümbol, kaalu kõrval seisis tõejumalanna Maat, ning seal lähedal oli veel lahkunu peaga ja pistriku kehaga hing *ba* (Hamlyn, 1966: 146). Šaakalipeaga palsameerimisjumal Anubis vastutas lahkunu südame kaalumise eest (Spence, 2000: 134). Osiris oli tavaliselt kohtumõistmise eesistuja ja tagas otsuse erapooletuse (Brier, 2008: 48). Sünnijumalanna Meskhent, põetajajumalanna Renenet ja saatusejumal Shai jagasid tunnistusi surnu iseloomu kohta (Hamlyn, 1966: 146). Kui süda ja sulg jäid tasakaalu, tähendas see, et lahkunul polnud süüd (David, 2005: 156). Thoth kirjutas kohtuotsuse üles ja kuulutas Osirisele, et lahkunu on „õige häälne”. Igale isikule, kes oli kohtumõistmise edukalt läbinud, sai osaks „Osiriseks” muutumine, see tiitel lisati tema nime ette. (David, 2005: 156) Kui lahkunu süda vajutas pattude raskuses kaalukausi alla (Coover Cox, 2006: 305), visati see koletisele nimega „Õgija” (Ammut), kes valvas kaalu kõrval (David, 2005: 156). Süüdi mõistetult kaotas hauaomanik kõik võimalused

igaveseks eluks (David, 2005: 156).

Surnutekohtu mõte oli pääseda teisest surmast ja see eesmärk oli niivõrd oluline, et takistusi (näiteks läbi surnuteilma „Kahe Tõe” saali pääsemine, kohtumõistmine ja koletis Ammut) selle saavutamiseks polnud kunagi liiga palju ja need polnud kunagi piisavalt kohutavad. Ning kui igavese elu eesmärk oli saavutatud, olid need takistused justkui kaitsevalliks surma eest. (Assmann, 2005: 149)

2. Osiris – surnutejumal

Osiris kujunes üheks väga oluliseks jumalaks Vana-Egiptuse panteonis, seda oma võime tõttu omandada erinevate jumalate atribuute (Hart, 1986: 152) ja kuna ta oli allilma valitseja, ei konkureerinud Osiris elavate ilma jumalatega (David, 2005: 157).

Ikonograafiliselt kujutatakse Osirist muumiasidemetesse mähituna, millest kerkivad esile käed hoidmas kuninglikke valitsuskeppe, sau ja kooti (Hart, 1986: 151). Ta kannab peas Ülem-Egiptuse krooni ja ta nägu on värvitud mustaks (David, 2005: 157), jäljendades Niiluse viljaka muda värvust (Hart, 1986: 22), või rohelisteks, sümboliseerides uueks loomise võimet (David, 2005: 157).

Algselt täitis Osiris vegetatsioonijumala rolli, millega ta kehastas pärast Niiluse üleujutust toimuvat taimede taassündi. Arvati, et ta annab kogu maale elu ja teeb kõik viljakaks. Osiris sümboliseeris iga-aastast võitu surma üle. (David, 2005: 155)

Osirist nähti ka teraviljajumalana, sellega omandas ta teraviljajumal Neperi tunnused (David, 2005: 157). Suures Isise templis Philais asub Osirisele pühendatud ruumis kujutlus jumala surnukehast, millest tähtsavad viljavõrsed ja preester kastab neid veekannust. Osirise müüdis sisalduv motiiv, kus jumala tükid üle ilma laiali pillutakse, võib sümboliseerida vilja külvamist või ohvri toomist, kelle tükid või tuhk põldudele väetuseks visatakse. (Spence, 2000: 84) Osiris oli

ka puuhing, mis võis olla tema varasem kuju, sest puudekultus on tavaliselt vanem kui vilja oma. Antiikajaloolane Firmicus Maternus kirjeldab oma teoses „*De errore profanarum religionum*” tseremooniat, kus mänd lõigati maha ja selle sisu õõnestati välja, millest tehti Osirise kuju. See kuju maeti puuõõnde ja seda säilitati aasta, misjärel kuju põletati. See võis olla rituaalne vaste Osirise keha *erica*-puust leidmise müüdile. (Frazer, 1914: 108) Osirist kujutatakse muumiana, kes on kaetud taimede või puuga. Osirise kui viljajumala kujutlust võib näha ka ülestõusmise sümbolina, sest viljavõrse sümboliseerib kogu maailmas ülestõusmist. (Spence, 2000: 87, 91)

Antiikajaloolane Plutarchos on kirjutanud, et mõned egiptuse filosoofid pidasid Osirist kuuks. Usuti, et Maa kaaslane Kuu muudab taimestiku lokkavaks ja suurendab taimede, inimeste ja loomade viljakust. Kuud peeti suureks niiskuseallikaks. Lisaks võib Osirise müüdiga seostada kuuga seotud aspekte. Näiteks Osirise elu- või valitsusaeg olevat kestnud kakskümmend kaheksa aastat, mis võib vastata müütilisele lunaarkuu pikkusele. Seth leidis tema keha täiskuu ajal ja rebis selle neljateistkümneks tükiks, mis võib viidata kuu kahanemisele, sest neljateistkümne päeva jooksul kaotab kuu iga päev tükikese, mis moodustab teise poole lunaarkuust. Muistne inimene ei võinud teada, et kuu tegelikult kahaneb, vaid arvas, et sellest rebitakse tükke või seda süüakse tükkaaval. (Frazer, 1914: 129-130)

Igapäevaselt tähtis Osirise roll oli ühendus päikesejumal Raga. Osiris muutus perioodiliselt nagu Ra ööpäikeseks ja äratas allilma surmaunest. Ühendus lagunes, kui Ra taas päevapäikeseks muutus ja koidikul horisondile ilmus. Surnud kuningas võitles öötundide jooksul kurjust esindavate koletistega ja võit saabus päikesetõusul. (David, 2005: 157)

Vanim surnutejumal oli Chontamenti „See, kes on lääne eesotsas”, kuid Vana riigi lõpus sai Osiris selle rolli endale (Stadnikov, 1998: 9). Allilmajumal on peaaegu alati lisaks veel taimekasvujumal, surnutejumalaks saamine oli seega loomulik lisandus tema viljakusjumala staatusele. Kuna viljavõrse sümboliseerib

ülestatumist, siis hakati Osirist pidama päriselt elanud inimeseks, kes raiuti tükkideks, pandi uuesti kokku ja äratati ellu. Et Osiris oli saavutanud elu pärast surma, usuti, et ta suudab seda ka teistele tagada. (Spence, 2000: 90-92)

Osirise müüdist ainus kõige täielikum säilinud versioon on Plutarchose „*De Iside et Osiride*”. Egiptuse keeles pole säilinud ühtegi täielikku versiooni, kuigi katkeid müüdist leidub hauakambrite ja templite seintel. Võib arvata, et seda anti edasi hoopis suulise pärimusena. Müüt võib kajastada tegelikult toimunud sündmusi kokkupõrkest Horose ja Sethi kummardajate vahel. (David, 2005: 42, 154)

Vana riigi aegsed Püramiiditekstid olid selleks, et tagada kuninga Osiriseks muutumine. Kuna need tekstid olid mõeldud selleks otstarbeks, mitte Osirise loo rääkimiseks, ei esine müüt seal seotuna. Nimelt pole üheski egiptuse tekstis seda lugu seotud järgnevuses. (Kaster, 1970: 78)

Järgnevalt on esitatud käesoleva töö autori kokkuvõtlik jutustus Joseph Kasteri (1970) raamatus esinenud Osirise müüdist, mis oli püramiiditekstide loitsude keskelt välja otsitud ja saadud fragmentidest kokku pandud.

Osiris sündis taevajumalanna Nutist ja maajumal Gebist. Nut rõõmustas oma poja sünni üle ja koos temaga rõõmustasid kõik jumalad. Osiris määratakse tema kohale jumalate sugupuus – Atum, Shu (õhk), Tefnut (niiskus), Geb, Nut on vanemlikus rollis, Isis, Seth, Nephthys ja Thoth on Osirise õed-vennad ja Horos on tema poeg. Seejärel kuulutatakse Osiris Ülem- ja Alam-Egiptuse kuningaks, ning Isis ja Nephthys antakse Osirisele elukaaslasteks. Kuri Seth sepiitseb Thothi abiga Osirise vastu vandenõu. Sethil õnnestubki Osiris tappa. Isis ja Nephthys leinavad oma surnud venda ja hakkavad teda otsima. Nad leiavad Osirise uputatud keha müütilisest paigast Niiluse kaldal. Õed koguvad Osirise keha kokku ja äratavad oma verega ellu. Elluäratatud Osiris viljastab Isise. Sellest ühendusest sündinud Horos tahab isa eest kätte maksta ja ütleb, et Anubis on ta tunnistaja, kui ta kuulutab välja kuningliku dekreeti, mille sisu on, et Seth ei tohi elama jääda.

Leiab aset Horose ja Seth võitlus. Seth tõmbab võitluse käigus välja Horose silma ja Horos rebib ära Sethi munandid, sellega alistab Horos Sethi, ning on maksnud oma isa mõrva eest kätte. Osiris annab Horosele ja Sethile nende kaotatud organid tagasi. Tänutäheks pakub Horos oma silma Osirisele, et viimane saaks tugevaks ja kõik tema vaenlased teda pelgaksid. Thoth peab viima täide surmaotsuse neile, kes on kuningale halba teinud. Toimub Osirise ja Sethi kohtuistung, kus Seth annab valetunnistuse ja süüdistab Osirist. Aga Kaks Tõde on Osirise poolt ja ta õigeks tunnistanud, ning Shu oli tema kaitsja. Selletõttu lubati ka Osirise jäsemete ühendamine, mis olid kord kadunud. Osiris ja Horos võidutsevad. Tänu Horosele asus Thoth tagasi Osirise poolele ja tõi vaenlased Osirise ette. Osirist ülistatakse, sest ta on edasikestev elu printsii, viljakuse ja elu tooja, ning tema omaks saab horisoni troon. (Kaster, 1970: 79-90)

Püramiiditekstides sisalduvas Osirise müüdis on olemas kohtumõistu ja ülestõusmise motiiv, mis tõenäoliselt andis ainet hilisema surnutekohtu idee tekkele.

Osirise allmaailmariiki nimetati Duatiks, mis egiptlaste uskumuste järgi oli tehtud tema kehast. Seda peeti süngeks ja pimedaks paigaks, kus olid hirmuäratavad koletised ja lõõmavad kuristikud. Egiptusele kõige lähemal olevat osa kirjeldati kõrbe ja metsa seguna, kus surnu hingel polnud lootustki läbipääsemiseks ilma heatahtliku vaimu abita. Seal lasus pilkane pimedus, mille varjus luusisid kohutavad olendid, kes soovisid uuele tulijale kurja teha. Siiski oli võimalik neid maagiliste sõnadega valitseda. Kuid hirmuäratava paiga südames asus headuse oaas, nimelt Osirise kuningriik, *Sekhet Hetepet* ja seal asus *Sekhet Aaru* ehk Pillirooväli, kus Osiris elas oma kaaskonnaga. Algul oli Osiris ainult Pilliroovälja valitseja, hiljem aga kogu allmaailma valitseja. (Spence, 2000: 129) Arvati, et see on paik, kus taimed kasvavad lopsakalt ja on igavene kevad. Seal saadi alati suurepärase lõikus ning valul ja kannatustel polnud seal kohta. Pilliroovälja kujutleti Egiptuse haritud maa peegeldusena, kus igal ühel oli oma

maatükk. (David, 2005: 157-158)

Keskmise riigi ajaks hakkas kujunema vastavalt surnute ühiskondlikule positsioonile kolm põhilist teispoelse elu kujutlust. Vaesed said seal õnnelikult oma maatükki harida, jõukad sisustasid oma hauad rikkalikult, et saaksid seal teispoelset elu naudingutes veeta ning kuningad asusid koos jumalatega taevas. (David, 2005: 158)

Tundub, et Duatis polnud kindlat kohta pahadele. Alles Hilis-Egiptuse ajastul kujunes arvamus, et surnutemaailma ühes otsas olid kuristikud, kus valitsesid jumalad, kes olid ülevaatajad halbade surnute kehade hävitamisel. Nende piinu leevendas ööpäikese Ra-Osirise ilmumine, tema öisel rännakul läbi allilma. Halbu karistavad jumalused olid nimelt Ra-Osirise vaenlased. (Spence, 2000: 137)

Keskmise riigi ajal sai Osirisest surnutekohtunik (Spence, 2000: 134). Teda kujutati istumas troonil suures „Kahe Tõe” saalis. Troon asus astmete otsas, mis sümboliseeris ürgset küngast, millest Ra sündis ja hakkas looma, kuid seda hakati seostama järjest rohkem elustumisega teispoolsuses. Osiris oli sulgedest rõivastusse riietatud. (Hamlyn, 1966: 144) Tema taga seisid Isis ja Nephthys ning ees neli Horose poega, kes olid kanoopide kaitsjad (Hamlyn, 1966: 144), kuhu pandi mummia siseorganid.

Pärast südame kaalumist, kui lahkunu süütus oli tõestatud, riietas jumalanna Maat lahkunu samuti sulgedesse, tema õige olemise märgiks ja Horos juhatas lahkunu Osirise ette. Horos palus Osiriselt, et surnule pakutaks leiba ja õlut Osirise juuresolekul ja et ta saaks elada igavesti, nagu Horose järgijad. Lahkunu ise kinnitas veel, et pole pattu teinud ja Osiris kuulutas, et ta võib lahkuda võidukalt ja edaspidi olla koos jumalate ja teiste surnute hingedega Osirise kuningriigis. (Hamlyn, 1966: 146)

3. Anubis – südamete kaaluja

Anubist kujutati musta šaakalina, kellel oli kohev saba, või musta nahaga mehena, kellel šaakali või koera pea (Hamlyn, 1966: 80). Nendest kõige tavalisem kuju oli lamav kõrbekoer, kikkis kõrvade ja rippuva sabaga, kaelas maagilise jõuga kaelarihm. Anubise must kasukas polnud mõeldud loomuliku, vaid sümboolsena. See esindas laiba värvi muutust, pärast selle töötlemist natroniga ja mumifitseerimise käigus sidemete määrimist vaiguga. Must sümboliseeris ka viljakust, sest see on Niiluse viljaka muda värv. Väga harva võib Anubis esineda täielikult inimkujul, näiteks Ramses II templis Abydoses. Anubise kultus pärines ilmselt hirmust kõrbekoerte ees, kes sõid surnuid varadünastilise ajastu madalatest haudadest, ja selleks et surnute rüüstamist vältida, võeti Anubis koera kujul nende kaitsjaks. (Hart, 1986: 21-22) Varajaste dünastiate ajal oli Anubis vastutav surnukehade palsameerimise juures. Matuse palved olid suunatud ainult talle. (Hamlyn, 1966: 80)

Anubisele on omistatud erinevaid vanemaid. Vana riigi Püramiiditekstides öeldakse, et Anubis on „Ra neljas poeg” ja tema tütar on Kebehut, värskuse jumalanna (Hamlyn, 1966: 80). Keskmise riigi varasemas Sargatekstide traditsioonis sünnitab müütiline lehm Hesat Anubise ja samas allikas on kassjumalanna Bastet Anubise ema. Viimane viide tuleneb suure tõenäosusega Basteti nime kirjutamise viisist, kus kasutatakse salvipurki. (Hart, 1986: 26) Hiljem lülitati Anubis Osirise perekonda ja öeldi, et Nephthys, kelle Seth oli lastetuna jätnud, sai Anubise abielurikkumise tulemusena. Ema hülgas Anubise sündides ja Isis leidis ta, ning võttis oma headuses ta lapsendada. (Hamlyn, 1966; Hart, 1986) Anubis saatis Osirist maailma vallutustel ja kui Osiris mõrvati, aitas ta Isisel ja Nephthysel Osirise surnukeha säilitada. Selle puhul leiutas Anubis matuseriitused ja sidus Osirise mummia, et kaitsta teda õhu ja hävimise eest. Sellest alates juhatas Anubis matuseid ja palsameeris mummia ning võttis mummia hauakambri ukse vastu. Anubis hoolitses ka selle eest, et ohvriannid jõuaksid lahkununi. Tänu Osirise kultuse ringi vastuvõtmisele säilis tema kultus, kuni ta

hellenismiperioodil samastati kreeklaste Hermesega. (Hamlyn, 1966: 80)

Anubise olemus tuleb kõige paremini välja epiteetidest, mida tema nime juures on kasutatud. Anubist on nimetatud „tähtsaimaks läänlastest”. Sellega viidatakse, et ta on kõigi nende Egiptuses maetud surnute juht, kelle hauad asusid Niiluse läänekaldal, kus päikesejumal vajus öö saabudes allmaailma. Anubis on „see, kes valitseb üle jumalate maja või paviljoni”. Tutanhamoni hauast leiti puust mudel, kus kujutatakse jumalat kükitamas templi või paviljoni peal, mis oli kaunistatud amulettmärkidega. Sümboolselt võib paviljon olla telk, kus palsameerimise rituaali läbi viidi, ja turvaline matusekamber, kuningasoo puhul „Kuldne saal”, kus hulk puust templeid ümbritsesid sarkofaagi. Anubise kohta on kasutatud ka tiitlit „Kes on oma mäe otsas”, luues pildi jumalast, kes valvab kõrbekaljult surnuaedu. Epiteet „Püha maa isand” viitab kõrbele, kus kalmistud paiknesid. Ka selles epiteedis rõhutakse geograafilisele keskkonnale, milles Anubis liigub. Püramiiditekstides on tiitel „Šaakal, vibude valitseja”, viidates Anubise võidule allmaailma vaenlaste üle. Tema rollile mumifitseerimises viitab tiitel „Tema, kes on palsameerimise kohas”. Anubis peseb kuninglikku sisikonda, nii nagu ta valvab rinnakorvi ja kõhtu, milles on Osirise sooled. Anubis palsameerib kuninga keha, puhastades seda salviga ja toob õli, millega Osirise keha võida. Ta muudab laipade hõngu magusaks ja mähib nad jumalanna Tayeti valmistatud linasidemetesse. Anubisel on palsameerijana eriline sümbol – teiba külge seotud peata loomanahk. (Hart, 1986: 23-24)

„Suu avamise” tseremoonial, mis teostatakse mummia ja lahkunu kujude peal, et nad hauas olemiseks elustada, sümboliseerib Anubise kohalolu preester, kes kannab šaakali maski. Algselt oli Anubis see, kes andis taevast metalli maagilise tahumiskirve (*adz*) jaoks, mida rituaalis kasutati. Anubise kaitse ulatub hauakabelile, samuti ka matmiskambrile, sest lahkunu hing saab tõusta sinna, et osa võtta toiduohvritest või rakendada hieroglüüfide, reljeefide maagilist jõudu. Tavaliselt on hieroglüüfides edasi antud spetsiaalsed vormelid, et kaitsta matmispaika ja tagada toiduvarud teispooleks eluks. Püramiidiajastu alguses olid

need vormelid ainult Anubisele adresseeritud, hiljem lisandus Osiris ja tõrjus tasapisi Anubise üldse välja. (Hart, 1986: 25)

Allmaailma Anubis esineb Surnuteraamatu illustatsioonides „Kahe Tõe” saalis, kus toimub südame kaalumise tseremoonia. Ta seisab kaalude kõrval, kohendab tasakaalu ja teda on kirjeldatud kui „tema, kes loeb südameid.” Idee on olemas juba Vana riigi Püramiiditekstides, kus Anubis, „südame nõudja” vabastab kuninga maistest piirangutest, et ta saaks ühineda jumalatega taevas. (Hart, 1986: 25)

Anubisel oli oluline osa südame kehasse tagasi panemisel. Uue riigi Surnuteraamatu 26. peatüki paljudes illustatsioonides annab Anubis lahkunule tolle südame ning tema kaitses muumiat lagunemise eest. Anubises ilmneb mumifitseerimise ja õigeks mõistmise seotus. Ta oli ühest küljest palsameerimisjumal, kes tegi koostööd Isise ja Nephthysega, et taastada laip ja sellele elu sisse puhuda. Teisalt valvas ta kaalu surnutekohtus. Tema tegeles kaalu ja südamega. Süda vajab rohkemat kui pelgalt palsameerimist, see oli vaja ka pattudest puhtaks teha. (Assmann, 2005: 102, 194, 282)

Kui Thoth esindab surnutekohtus jumalaid, siis Anubis kaitses lahkunuid. Koos teise šaakalipäise jumaluse Upuautiga on ta teejuht surnute hingedele läbi allmaailma. On arvatud, et Anubis avab põhjateed ja Upuaut lõunateed, või kui Anubis sümboliseerib suvist pööripäeva, sümboliseerib Upuaut talvist. (Spence, 2000: 120)

4. Maat ehk Tõde

Kõigile egiptlastele ja jumalatele kehtis üks kindel seadus – kontseptsioon, mida nimetati *maatiks*. Sõna *maat* pole lihtne ühe sõnaga tõlkida või defineerida, kuid üks võimalik tähendus on „õiglus”. Võib öelda, et see tähendab „seda, mis on õige, mis peab olema; seda, mis on kosmose ja jumalate ja inimeste, kes on selle osaks, sobiva korra ja harmoonia kohane”. Olenevalt kontekstist märgib *maat* „tõde”, „õigsust”, „õiglust”, „jumalliku harmooniat”. Jumalad korraldavad nii

enda kui inimeste toimetusi *maati* järgi. *Maat* on inimkonna kirjutamata seadus, sisemine õige ja õigluse tunnetus, mis on inimeste ühine pärand ja nende printsiipide järgi peaks nii jumalaid kui ka inimesi juhtima kosmose korrani. (Kaster, 1970: 11-12)

Maat oli ka personifitseeritud kujul jumalanna, istuv naine, kellel peas (Stadnikov, 1998: 117) või käes jaanalinnusulg (Spence, 2000: 124). Sulg sümboliseeris Tõde ja seda kutsuti *shu*. *Shu* tähendab „õhku” ja „vaba olemist, tühjust”, viitega kurjusest vaba olemisele. (Kaster, 1970: 11)

Jumalanna algupära ulatub tagasi vähemalt Vana riigi aega, kus ta oli juba oluline osa Ra ja Osirise eksistentsist. *Maat* seisab Vana riigi kujutlustes päikesejumala selja taga, või siis Keskmise riigi ettekujutuste järgi Ra ninasõõrmetes. (Hart, 1986: 116) *Maat* oli egiptuse kohalikku päritolu jumalanna, sest kui Ra paat esimest korda Nu ürgvete pinnale tuli, oli *Maatil* seal oma koht (Spence, 2000: 124). Uue riigi ehk hiljemalt 18. dünastia ajaks antakse *Maatile* „Ra tütre” epiteet (Hart, 1986: 116). *Maat* oli järjepidevus, millega Ra taevasse tõusis ja õhtul looja läks. Ta kirjutas koos Thothiga iga päev Ra päevakava ja sellepärast teda kutsuti „Ra tütreks” ja „Ra silmaks”. (Spence, 2000: 124-125) Egiptlased pidasid teda päikesejumala tütreks ja Thothi abikaasaks (Stadnikov, 1998: 117).

Püramiidtekstides kutsutakse Osirist „*Maati isandaks*” ja hiljem esineb sageli *Maati* sümbol piltidel allilma trooni, millel Osiris istub surnute kohtunikuna, alusel. Sarnaselt kutsutakse „Suure Üheksa” jumalusi tribunali kohtunike rollis „*Maati nõukoguks*.” Vaaraod näevad *maati* kui autoriteeti, millega valitseda ja rõhutada, kuidas nende valitsus hoiab alal universumi seadusi, mida *maati* printsiip kehastab. (Hart, 1986: 116) Ra ja vaarao „teostasid *maati*” ehk valitsesid õiglaselt nii siin maailmas kui ka teispooluses (Stadnikov, 1998: 117).

Uue kuningriigi matusepapüürustel ja ka hilisemad kujutavad *Maati* väga olulise jumalannana lahkunu pääsemisel õndsate riiki (Hart, 1986: 117). *Maat*

kuulab surnute pihtimusi „Kahe Tõe” saalis (Spence, 2000: 125). Kui lahkunu õigustab oma elu teispoolsuses jumalate ees, siis ta väidab, et pole kedagi ebaõiglaselt kohelnud, pole põhjustanud valu või nutmist, pole varastanud või röövinud, on andnud leiba näljastele ja riideid paljastele, ning võtab selle kokku, et on järginud *maati*. Selle tulemusel kuulutatatakse ta *maa kheru*, „õige häälseks”, „õiglaseks.” (Katsner, 1970: 11) „Kahe Tõe” saalis kaaluti surnu süda kaalul, kus vastukaaluks oli Maati sümbol – linnusulg (Hart, 1986; Kaster, 1970; Stadnikov, 1998).

5. Thoth – jumalik kirjutaja

Thoth oli jumal, kes leiutas kirja, kunstid, teadused, ta oli tõe hoidja (Kaster, 1970: 72), võimas raamatute isand, tähtede loendaja, maamõõtja (Spence, 2000: 121), seaduste ja ajaarvamiste jumal (Stadnikov, 1998: 177). Teda kujutati iibislinnu- või paavianikujulisena (Stadnikov, 1998: 177), iibisepealise mehena (Spence, 2000: 121), mis oli ta tavapärase kuju (Kaster, 1970: 74), mõnikord kujutati ka koerapäise ahvina (Hamlyn, 1966: 82). Peas kannab Thoth kuusirbile toetuvat täiskuud (Hart, 1986: 214), Atefi krooni ning Põhja ja Lõuna kroone (Spence, 2000: 121). Käes hoiab ta tahvlit ja pilliroost kirjutusvahendit. Ra vaimsed jõud omistati Thothile ja tema ütlused tulid Thothi huulilt. Ta kehasas püha keelt. Lisaks oli tal vägi kasutada sõnu õigel moel. (Spence, 2000: 121, 122) Ta polnud ainult jumalate kirjutaja ja eestkõneleja, vaid ka nende „advokaat” ja pühade arhiivide hoidja, kogu teadmiste ja loova intelligentsi varamu. Võib jääda isegi mulje, et teised jumalad olid kirjaoskamatud. Thoth valdas tähtede ja sõnade maagiat. Kiri oli vahend, millega sai edasi anda mõtet mistahes aja ja vahemaa tagant. (Kaster, 1970: 71) Thoth arvutas välja ka inimeste ja jumalate eluaja (Stadnikov, 1998: 144).

Thoth pani kirja kõik Duati sisenejad (Hart, 1986: 216), tema vormel avas väravad allilma ja kaitses lahkunut selle jubeduste eest (Spence, 2000: 122).

Surnutekohtus märkis Thoth üles andmed lahkunu kohta, kelle süda kaalumisel oli (Spence, 2000: 121). Thoth vaatas üle ja pani kirja ka lahkunu pihtimuse, mille ta Osirise ees andis (Kaster, 1970: 71). Ta oli „Suure Üheksa” kirjutaja ning tema erapooletuses ja aususes ei saanud kahelda. Tema väga tähtis ülesanne oli teatada Osirisele, et lahkunu on elanud laitmatut elu ja on „õige häälné.” (Hart, 1986: 216, 217)

Egiptlased uskusid, et Thoth ise kirjutas Surnuteraamatu (Spence, 2000: 122). Teda pannakse tihti tekstides paari tõejumalanna Maatiga, aga üheski templis pole neid koos kujutatud (Hamlyn, 1966: 85).

6. Ammut „Õgija”

Ammut on allmaailma jumalanna, kes hävitab maa peal halba teinud inimesi. Teda kujutatakse ikonograafiliselt ohtliku jõe- ja maaolendina, kes ei halasta ühelegi süüdimõistetule. Ammuti pea on tavaliselt krokodilli oma, esijalad ja keha on lõvi või leopardi omad ning tagumine osa ja tagajalad jõehobu omad. Mõnedel papüürustel nimetatakse teda „Suureks surmaks”, tema ülesanne on neelata alla nende südamed, kes osutuvad Osirise riigis elamiseks sobimatuteks. (Hart, 1986: 3-4) Ometi Ammut ei esindanud kurjust, vaid oli Osirise poolel, seega kaitse kurjuse vastu. Kui lahkunu süda neelati alla, tähendas see, et ta oli paljastatud kui kurjuse element ja Sethi järgija. (Assmann, 2005: 75)

7. Süda ja hing

Egiptlaste inimesekäsitus hõlmas inimeses kahte suurt osa – füüsilist ja sotsiaalset poolt. Füüsilisse poolde kuulusid keha, jäsemed, laip ning hing nimega *ba* ja „vari”. Sotsiaalne sfäär hõlmas teist hinge nimega *ka*, inimese nime ja isegi „muumiat” tähenduses „aristokraat”, „aukandja”, „vääriline”, ehk näidates eelkõige staatust. Süda käitus nende kahe sfääri vahendajana ja sidus neid ühte. (Assmann, 2005: 89)

Keha ühendasid veresooned ja verevool nendes. Kuniks süda pumpas kogu kehasse veresoonte kaudu verd, oli keha seotud tervikuks ja oli elus. Osirise üks epiteet oli „kurnatud südamega”, mis tähendas surma seisundit ja ka südame puudumist või eemaldatud südant. Keha toimimiseks ja koos püsimiseks oli vaja, et süda oleks elus ja omal kohal. Egiptlastel olid olemas rituaalid ja loitsud, selleks et südame olekut taastada ja uuel kujul keha ühendada ning sellega surma laostavat mõju kaotada. Tähtis oli süda omale kohale panna ja üles äratada, et süda saaks uuesti oma kesksel organiseerivat ülesannet täita. (Assmann, 2005: 28-29)

Egiptlastel oli südame kohta kaks sõna, millest üks tähistas kõiki siseorganeid koos südamega ja teine mentaalset osa inimesest – teadvust, individuaalsust, identiteeti, seega moraalsel osa minast. Selletõttu kaalutakse südant surnutekohtu kaalul. Mumifitseerimisprotsessi käigus eemaldati kõik siseorganid, peale südame, mis asetati tagasi oma kohale. Kui siseorganeid tähistav sõna südame kohta sidus isiku oma vanemate ja järeltulijatega, siis mentaalne süda tagas isiku identiteedi ja võime mälestusi säilitada ja meenutada teistsuguses. Isegi kui süda oli tagasi kehasse pandud oli oht lõplikuks eraldatuseks. Nimelt surnutekohtus pidi süda kaalumisel kinnitama lahkunu oeldud sõnu. (Assmann, 2005: 29-30, 102)

Kohtumõistmise suurim oht oligi, et süda tunnistas lahkunu vastu. Südant oli vaja takistada, et see ei räägiks valet või ei lobiseks varjatud tõdesid välja. Selleks oli olemas skarabeuse kujuline amulett, millel inimese pea ja mille peale oli graveeritud kaitseloits. Südameskarabeus asetati koos juhustega kohtumõistmisel käitumiseks muumia südame kohale. (Wilkinson, 2013: 144)

Hinge nimega *ba* kujul sai lahkunu liikuda läbi allilma, surnutekohtu saali, Osirise majja, Pillirooväljale ja päikese laevale. *Ba* hõlmas endas vabadust, *ba* sai võtta erinevaid kujusid ja pöörduda tagasi ka elavate ilma. Lahkunu *bad* nähti kui päikest, mis päeval rändab läbi taeva ja öösel läheb koos ööpäikesega tagasi oma laiba juurde allilma. See oli viis, kuidas lahkunu sai osa päikesejumala

eksistentsist. Päeval oli päikesejumal oma *ba* kujul taevas päikesekettana, öösel loojus allilma, kus ta ühines oma laibaga (kehaga). Tänu sellele sai *ba* uut jõudu, et tõusta taas taevasse ja alustada uut päeva. *Ba* hõljus lahkunu keha kohal palsameerimise ajal ja tõusis taevasse alles „suu avamise” rituaali ajal. Sargatekstides olid olemas eraldi tekstiosad võimaldamaks *bal* kehast lahkuda ja allilma minna. *Ba* omas teadmisi surnutemaast ja juhatas lahkunu läbi allilma Osirise kuningriiki. Oluline oli *ba* ja keha taasühinemine ja et *ba* saaks vabalt liikuda. *Baga* ühinemisel toimus otsekui keha ja *alter ego* liitumine. (Assmann, 2005: 90, 92-93, 95, 97)

Hing nimega *ka* oli oluline lahkunu süütuse tõestamisel ja taastas lahkunu sotsiaalse staatuse pärast surma. *Ka* ei olnud seega kehahing, vaid inimese „minahing”. *Ka* ja keha kokkusulamine oli taas terviklikus saamise kõrgpunkt. *Ka* ja mina sündisid samaaegselt ja neil oli elavate ilmas harmooniline suhe, mis surma tõttu lagunes ja tuli uuesti rituaalselt taastada. *Ka* on eluajal ka nn kaitsehing. Egiptlased kartsid, et eluaegne kaaslane *ka* lahutab end inimesest, kui too surnutekohtus süüdi mõistetakse. (Assmann, 2005: 97-98, 100-101)

Kokkuvõte

Antud bakalaureuse töö eesmärgiks oli anda ülevaade Vana-Egiptuse surnutekohtu tekkest, kirjeldada surnutekohtus toimuvat, millised olid tulemid ning välja tuua osalised ja nende rollid. Lisaks tuli anda lühike ülevaade ettekujutusest surnute saatuse osas Vanas riigis ehk enne surnutekohtu välja kujunemist. Töö kirjutamisel olid abiks mitmed klassikaks muutunud käsitlused Vana-Egiptuse jumalatest, uskumustest ja tavadest, autoriteks Jan Assmann, Rosalie David, Paul Hamlyn, George Hart ja Lewis Spence. Eesti uurijatest ei saanud mööda minna Sergei Stadnikovist.

Vanas riigis oli igavene elu võimaldatud ainult kuningatele. Suursuguste mittekuninglike elanike ainuke lootus oli lasta matta end kuningale võimalikult lähedale, lootuses et viimane võtab mõne oma alluva teise ilma kaasa. Pärast surma jätkus vaarao elu taevas jumalate keskel. Püramiidide siseruumide seintele kirjutatud tekstid pidid selle kindlustama. Oli olemas ka hilisemalt väga levinud arusaam surnu, antud juhul kuninga, muutumisest „Osiriseks”. Kui Vana riik hävines, sattusid püramiidid röövide ohvriteks ja tänu sellele said lihtinimesed maagilistest loitsudest teada. Selle tulemuseks oli teispoelse elu kättesaadavaks muutumine kõigile.

Võib öelda, et surnutekohtu areng algas juba Vanas riigis, sest Püramiiditekstides oli kohtumõistmise motiiv Osirise müüdi osana olemas. Keskmises riigis ilmuvad ideed kohtumõistmisest tribunali ees ja enda pattudega silmitsi seismisest, seda tekstis „Õpetussõnu Merikarale” ning tõe kaalumise ja „õige hääle” tiitli saamisest Sargatekstides. Uue riigi ajal sai surnutekohus oma tõelise kuju, tekkisid nimekirjad pattudest, mida neljakümne kahe kohtuniku ja Osirise ees pidi eitama ning lisaks esineb Surnuteraamatus südame kaalumise motiiv. Lahkunu sai kas teistkordse surma osaliseks või sai „Osirisenä” igavest elu elada.

Surnutekohtu istung toimus suures „Kahe Tõe” saalis. Seal olid nelikümmend kaks surnutekohtunikku, „Suur Üheksa” ja „Väike Üheksa”, Thoth, Maat, Anubis, Ammut, surnu hing *ba*, lisaks jumalad, kes andsid tunnistusi lahkunu kohta, suur kaalukaussidega kaal ja oma troonil istus surnutemaa valitseja Osiris. Kõigepealt pidi lahkunu andma „negatiivse pihtimuse”, kus ta eitas iga neljakümne kahe jumala ees ühte kindlat pattu. Seejärel toimus südame kaalumine. Anubis asetask lahkunu südame kaalule, kus vastukaaluks oli jumalanna Maati sümbol ja analinnusulg, mis sümboliseeris tõde. Maat oli nii jumalanna kui ka kosmilise korra seadus, millele jumalad ja inimesed allusid, õige ja õigluse tunnetus. Selletõttu võrreldi Maati sümboli linnusule ja lahkunu südame kaalu. Thoth pani kirja kaalumise tulemuse. Kui süda ja linnusulg jäid tasakaalu, oli lahkunu pattudest puhas ja ta kuulutati „õige häälseks” ning tema nime ette pandi tiitel „Osiris”. Horos juhatas lahkunu Osirise ette ja palus talle igavest elu, lahkunu kordas uuesti üle, et pole pattu teinud ja Osiris lubas ta elama oma kuningriiki koos teiste jumalate ja õigeks tunnistatud surnutega. Kuid kui süda vajutas kaalukaasi allapoole, tähendas see, et süda oli pattudest raske. Patuste südamed visati jumalanna Ammutile, kes ootas kaalu juures, et saaks patused südamed ära süüa. Ammut oli liitolend, kelle pea oli krokodilli, keha ja esijäsemed lõvi või leopardi ning tagumine osa ja tagajäsemed jõehobu omad. Neid, kes südame kaalumise testi ei läbinud, ootas kadumine olematusse.

Osiris ei olnud algusest peale surnutejumal. Varasemalt oli Osiris viljakusjumal ja täitis ka viljajumala rolli ja teda on ka kuuga seostatud. Viljakusjumalast surnutejumalaks saamine oli loomulik lisandus, sest allilmajumal on tavaliselt ka viljakusjumal. Viljavõrse sümboliseeris ülestõusmist ja nagu tema müüdist selgub, on Osiris suutnud surma võita ning saavutanud elu peale surma. Selletõttu usuti, et ta võib seda ka teistele inimestele tagada. Osirise kultuse areng pani aluse surnutekohtu väljakujunemisele. Osirisest sai surnutekohtunik ja tema kuningriigist süütuks tunnistatud surnute sihtkoht.

Anubis vastutas südame kaalumise eest ja kohendas kaalu tasakaalu. Algul

oli Anubis väga tähtis surnute kaitsejumal ja kõik palved olid temale suunatud, aga Osiris tõrjus ta kõrvale sellest rollist ja muutus Anubisest tähtsamaks surnutemaa valitsejaks. Anubis jäi ainult palsameerimisjumalaks, nagu väljendub ka Osirise müüdist, kus oli just Anubis, see kes surnud Osirise palsameeris. Anubisel oli tähtis osa surnu südame eest hoolt kandmises, sest temas oli ühendatud palsameerimise ja patupuhastuse motiiv.

Maat ja Thoth esindasid surnutekohtus tõde, nemad teadsid, mis on õige ja kuidas surnu peab olema elu elanud, et olla igavese elu vääriline. Ammut esindas kaitset kurjuse vastu, sest süüdimõistetuid nähti Sethi järgijatena.

Süda oli vanade egiptlaste ettekujutuses keha ühte siduv element ja vahendaja inimese füüsilise ja sotsiaalse poole vahel. Kuniks süda oli elus ja omal kohal, oli keha terviklik ja toimis. Süda tähistas ka moraalselt osa minast, kus ta säilitas endas isiku identiteeti ja mälestusi, mistõttu kaaluti surnutekohtus tõde vastu lahkunu südant. Füüsilisse sfääri kuuluv hing *ba* juhatas lahkunut läbi surnutemaa „Kahe Tõe” saali. Sotsiaalsesse poolde kuuluv teine hing *ka* oli inimese eluaegne kaaslane, kes moodustas liidu inimese „minaga” ja oli oluline süütuse tõestamisel surnutekohtus.

Seega andis käesolev töö ülevaate Vana-Egiptuse surnutekohtu tekkest, seal toimuvast ja selle osalistest.

Kirjandus

Assmann, Jan. *Death and Salvation in Ancient Egypt*. Ithaca; London: Cornell University Press, 2005.

Brandon, Samuel George Frederick. A Problem of the Osirian Judgment of the Dead. — *Numen*, Vol. 5, Fasc. 2 (April 1958), pp. 110-127.

Brier, Bob. *Daily life of the ancient Egyptians* / Bob Brier and Hoyt Hobbs. Westport; London: Greenwood, 2008.

Coover Cox, Dorian G. The Hardening of Pharaoh's Heart in Its Literary and Cultural Contexts. — *Bibliotheca Sacra*, Vol. 163, (July-September 2006), pp. 292-311.

David, Rosalie. *Religioon ja maagia Vana-Egiptuses*. Tallinn: Tänapäev, 2005.

Frazer, James George. *Adonis, Attis, Osiris: Studies in the History of Oriental Religion*. London: Macmillan and Co., 1914. 3rd ed.

Hamlyn, Paul. *Egyptian Mythology*. London: Hamlyn, 1966.

Hart, George. *A dictionary of Egyptian gods and goddesses*. London: Routledge & Kegan, 1986.

Kaster, Joseph. *The Literature and Mythology of Ancient Egypt*. London: Allen Lane The Penguin Press, 1970.

Spence, Lewis. *Egiptuse müüdid ja legendid*. Tallinn: Hotger, 2000.

Stadnikov, Sergei. Vana-Egiptuse kultuurilugu: valitud artikleid, tõlkeid ja esseid.
Tallinn: Kodutrükk, 1998.

Wilkinson, Toby. Vana-Egiptuse tõus ja langus: ühe tsivilisatsiooni ajalugu aastast
3000 eKr Kleopatrani. Tallinn: Tänapäev, 2013.

Ancient Egyptian Judgment of the Dead and Development of the Idea

Summary

The aim of this bachelor thesis was to give an overview on the development of the idea of the Ancient Egyptian Judgment of the Dead and to describe the procedure of judgment, roles of the gods and other aspects. Also, to give a brief insight to Old Kingdom's beliefs on the destiny of the dead.

The thesis is divided into two chapters. The first chapter's aim is to give a brief overview on the destiny of the dead in the Old Kingdom and development of the idea of the Judgment of the Dead. The second chapter covers the description of the procedure that takes place at the judgment and provides with a deeper understanding on the roles of those whom were present there, by introducing important gods and goddesses and concepts of the heart and soul.

In the Old Kingdom afterlife was available only for the king, who was thought of as divine. The wealthy had a chance at afterlife, but for that they needed to have themselves buried near their king's pyramid in hope of the king taking them with him to the next world. Still, there was a sense of a new belief, where king turned into "Osiris" himself. When the Old Kingdom collapsed and the pyramids got robbed, commoners learned of the spells written on the walls of the pyramids and they started using the spells in their own burials.

There was an idea of judgment already present in the Old Kingdom, as a part of the Osiris myth. The Instruction for Merikare from the Middle Kingdom provides with a motive of standing face to face with one's sins and existence of a judgement before a tribunal. Moreover, Middle Kingdom's Coffin Texts contain ideas of weighing the truth and earning the title of being "true of voice". In the wake of the New Kingdom came lists of sins, one consisting of forty sins that was to be recited before Osiris, and the other of forty two sins to be recited before forty two judges. The Book of the Dead, also incorporates the act of weighing the

heart.

The Judgment of the Dead took place in the “Hall of the Two Truths”, where forty two judges, also “Great Nine” and “Small Nine” were seated. Additionally, Anubis, Maat, Thoth and deceased's soul *ba* stood by the balance scale and Osiris sat on his throne. First, the deceased person gave a “negative confession” in front of forty two judges, by denying a specific sin to a certain god. Then came the weighing of the heart. Jackal headed god Anubis placed the heart on a balance scale against an ostrich feather, which represented the goddess Maat. Maat was not only a goddess, but a principle of cosmic order, a law that everyone had to live by. The ostrich feather stands for truth, justice and righteousness, this explains why the heart was weighed against the symbol of Maat. Thoth, if the heart and feather were balanced, as the lord of truth and scribe of the “Great Nine”, wrote down the verdict and announced to Osiris, that the deceased had lived a life free of guilt, therefore the deceased would be named “true of voice” i.e. *maa kheru* and would be given the title “Osiris”. As a result of that, Horus would present the deceased person to Osiris, and plead for an eternal life for him, also, the deceased would assert once more that he had committed no sin. Then, Osiris would announce that the deceased may live forever in his kingdom. When heart proved to be heavy with sins it would be thrown to Ammut. Ammut was a goddess of the Underworld, who had the head of a crocodile, front legs and first half of the body represented a lion or leopard, rear end and legs were hippopotamus's. She ate the hearts of the wicked, and represented protection against evil.

Osiris was not a god of the dead from the beginning. At first, he was a fertility god and god of grain, but he was also associated with the moon, as he was thought of as life-giving. The addition of becoming a god of the dead, was a natural outcome to being a fertility god. As Osiris was a god who had died and resurrected, it was believed that he could provide eternal life for everyone. Therefore, he became a judge of the dead and his kingdom the promised land for

the deceased.

At first Anubis was a funerary god of great importance, who protected the dead. As Osiris became a god of the Underworld, Anubis was replaced by him and the jackal-god acquired the role of embalmer. Anubis took care of the heart, because heart needed more than just embalming, it needed to be purified of sins.

The heart was of such an importance, because it binded together the whole person, that was divided into a physical and a social sphere. Moreover, heart represented a moral self, preserving a person's memories and identity, and consequently, it was weighed at the judgment. The concept of *ba* belonged to the physical sphere and knew the way through the Underworld, leading the deceased to the “Hall of two Truths”. The other concept of soul *ka* was a person's lifelong companion, it belonged to the social sphere and formed a pair with the “self”. It was feared that *ka* would end his association with the person if the latter is pleaded guilty.

Lisad

Lisa 1

Huneferi Surnuteraamatu illustratsioon, 19. dünastia, umbes 1275 eKr. Pildil on näha surnutekohtu stseen. Pildil üleval istuvad surnutekohtunikud. Alt vasakult Anubis juhatab Hunferi „Kahe Tõe” saali. Järgmisena Anubis kaalub lahkunu südant, kus ühel kaalukaasil on esindatud lahkunu süda poti kujul ja teisel on Maati sümbol linnusulg, tema kõrval on jumalanna Ammut ja Thoth kirjutab üles kaalumise tulemust. Horos viib lahkunu Osirise ette. Osiris istub oma troonil, tema ees neli Horose poega ja selja taga seisavad Isis ja Nephthys. (The British Museum.

http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects/aes/p/page_from_the_book_of_the_dead.aspx 07.05.2015)

Lisa 2

Ani Surnuteraamatu papüürus, 19. dünastia, umbes 1275 eKr. Vasakult Ani siseneb oma naisega kohtusaali. Istungist võtavad osa Meskhent, Renenet, Shai ja lahkunu hing *ba*. Keskel on südamekaalumise stseen, mida juhatab Anubis. Lahkunu süda on vasakpoolsel kaalukaasil ja Maati sümbol linnusulg paremal. Thoth kirjutab tulemust üles, tema juures seisab Ammut. Pildil üleval on surnutekohtunikud. (The British Museum. http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects/aes/p/book_of_the_dead_of_ani.aspx 07.05.2015)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Riina Raudson,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose *Vana-Egiptuse surnutekohus ja selle idee areng*, mille juhendaja on professor Tarmo Kulmar,

reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 07.05.2015